

על שלושה חוקרי חסידות

דוד אסף

שלושה חוקרים חשובים של תולדות תנועת החסידות וספרותה נסתלקו לבית עולמם בשבוע הראשון של חודש תמוז תשנ"א. כל אחד מהם יצג תחום ופינה ייחודית משלו בפסיפס המורכב והצבעוני של מחקר החסידות: חסידות חב"ד, חסידות ליטא וחסידות פולין.

א

ברוקלין שבניו-יורק נפטר, כבן מאה, הרב חיים ליברמן – חסיד, ביבליוגרף וחוקר הספרות החסידית. תולדות חייו של ליברמן הם תולדותיה של חב"ד במאה השנים האחרונות, על גלגוליה ונדודיה. הוא נולד בשנת 1892 בעיירה פלשצ'ניץ שברוסיה הלבנה למשפחת חסידי חב"ד. שימש כמזכירו האישי של האדמו"ר החב"די הקודם, ר' יוסף יצחק שניאורסון מליובאוויץ', ונילווה אליו במסעי נדודיו מרוסיה ליריגה, לווארשה, ומשם – בימי מלחמת העולם השנייה – לניו-יורק, מרכז הנוכחי של תנועת חב"ד. כאיש ספר מובהק רק טבעי היה שליברמן ינהל את אוצר הספרים הגדול של אדמו"רי חב"ד, ובשנות עבודתו הארוכות שם פרסם מחקרים רבים ועשרות זוטות והערות בעניינים ביבליוגרפיים ובתולדות הדפוסים העבריים במזרח אירופה. לצד מאמרי יסוד, כמו "בדיה ואמת בדבר בתי הדפוס החסידיים", בו הפריך סברות כרס בדבר אופיים החסידי לכאורה של בתי הדפוס מסוימים במזרח אירופה, או "לשאלת יחס החסידות ללשון יידיש", בו עירער על הדעה הנפוצה בדבר השימוש המכוון שעשו החסידים ביידיש ככלי לתעמולה חסידית, פרסם ליברמן גם רשימות השלמה מפורטות לביבליוגרפיות של בתי הדפוס שונים, כמו קורץ, שקלוב, סלאוויטה, אוסטרהא ואחרים. פרסום ניכר קנה בפולמוסו הבוטה וחסר הפשרות בראשי המדברים של חקר החסידות בעולם האקדמי. בסדרה בת ארבעה מאמרים, "כיצד חוקרים חסידות בישראל?", שנתפרסמה בכתב העת **בצרון** בשנות החמישים, חשף ליברמן שגיאות וחוסר ידע שמצא בכתבי כמה חוקרים, תקף את הבסיס האידיאולוגי של המדע הביקורתי וטען כי: "שורת הדין מחייבת שבמקצוע זה יטפלו בעלי המקצוע המומחים לדבר, כלומר: החסידים בעצמם". חוקרי החסידות לא יכלו כמובן לקבל על עצמם דרישה מסוג כזה, לא רק בשל היותה מנוגדת לכללי המחקר החופשי, אלא גם משום שמחקר החסידות, שמקורו בחסידים עצמם, אף הוא לוקה במגמתיות, בחוסר ביקורתיות ואף בבורות ובסילוף. על אף שיצא חוצץ נגד העולם האקדמי לא נמנע ליברמן מלפרסם את חידושו בממות הקלאסיות של מחקר מדעי היהדות – **קרית ספר**, **ייווא-בלעטער**, **סיני**, **עלי ספר**, בספרי יובל וכדומה. את מאמריו הרבים זכה לראות נצריים בשלושה כרכים שכוננו **אהל רח"ל** (רח"ל, ראשי תבות: ר' חיים ליברמן). ניו-יורק תש"ם-תשמ"ד. בודד וערירי (שכן מעולם לא נשא אשה) בילה את שנותיו האחרונות. לאחר מותו הובא ארונו לישראל ונטמן באדמת ירושלים. תיאור מפורט של תולדות חייו ומחקריו פרסם יהושע ד' לבנון (הוא תלמידו יהושע מונרשיין), בעלי **ספר**, ו-ז, תשל"ט.

בחיפה נפטר בשיבה טובה ד"ר זאב רבינוביץ. רבינוביץ, שנולד בפינסק בשנת 1900, היה משיירי הדור הראשון של חוקרי החסידות. ספרו החסידות הליטאית מראשיתה ועד ימינו (מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"א), שראשיתו במחקר שפרסם בשפה הגרמנית (תל-אביב 1935), זכה לקבל "הסכמה" מעטו של שמעון דובנוב, שישב בראשית שנות השלושים בברלין וקרא את כתב היד של המחקר. בספר משרטט רבינוביץ את דיוקן של החצרות החסידיות השונות שצמחו בליטא – אזור שנחשב כמקומם המובהק של "המתנגדים". ראשיתה של חסידות ליטא כבר בימיו של ר' אהרן "הגדול" מקרלין, מתלמידיו של המגיד ר' דב ממזריץ'. הוא וצאצאיו העמידו את הבית החסידי החשוב ביותר בליטא: בית קרלין-סטולין, על שלוחותיו השונות (קוברין, לכוביץ, קוידאנוב וסלונים), והוא העומד במרכז ספרו זה. במהלך מחקרו על חסידות ליטא זכה רבינוביץ לחשוף את אחד מן האוצרות הדוקומנטריים החשובים והמפתיעים במחקר החסידות – גניזת סטולין. גניזה זו, שאינה אלא ארכיון שנמצא במרתף שבבית הרבי בסטולין, כללה כאלף פריטים(!) ובתוכם כתב התקשרות של תלמידי האר"י, איגרות צדיקים שונים, תקנות, צוואות וכתבי יד חשובים ביותר שטרם ראו אור, בתוכם ספר הצורף, שנכתב על ידי הנביא השבתאי ר' יהושע השל צורף. רק חלק קטן מאוצר זה ניצל ופורסם על ידי רבינוביץ, חלק אחר נשאר מצולם ברשותו של החוקר (ראה פירוט כתבי היד שברשותו, בספרו הנ"ל, עמ' 168-170), אך רובו המכריע אבד, כנראה לעולמים, בימי השואה. רבינוביץ עסק גם בתולדותיה של העיר פינסק ופרסם כמה מחקרים עליה. מרתק במיוחד הוא מאמרו: "ה'רוטשילדים' של פינסק וקארלין" (העבר, יז, תשל"ג), ובו תיאור תולדות המשפחות העשירות בפינסק (משפחות לוי, לוריא, הלפרין ואליאסברג) שבמשך שישה דורות נישאו אלה באלה והפכו למין מעמד חברתי מגובש ויוצא דופן. רבינוביץ ערך את כרכי פינסק – ספר עדות וזכרון לקהילת פינסק-קארלין (תל-אביב וחיפה תשל"ג, תשל"ח), מן הספרים היותר חשובים ובעלי הערך המדעי, שנדפסו בין מאות ספרי ה"יזכור" לקהילות ישראל שנחרבו בשואה.

בתל-אביב נפטר פרופ' צבי מאיר רבינוביץ. רבינוביץ נולד בשנת 1908 באונגווב שבפולין למשפחת אדמו"רים ורבנים. חסיד בן חסיד היה – ר' שלמה מראדומסק, אבי-סבו, היה דמות ייחודית ומרתקת בין אדמו"רי פולין וספרו תפארת שלמה נחשב לפרי בשל של הגות מקורית מעמיקה. רבינוביץ היה פרופסור לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב ותחום התמחותו העיקרי היה מחקר המדרש והפיוט הקדום. הוא פרסם מאמרים וספרים על יצירתו הפייטנית של ינאי (הלכה ואגדה בפיוטי ינאי: מקורות הפייטן, לשונו ותקופתו, תל-אביב תשכ"ה); מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים, א, ירושלים תשמ"ה; ב, ירושלים תשמ"ז) וכן בענייני מדרש ואגדה (גנזי מדרש. לצורתם הקדומה של מדרשי חז"ל, תל-אביב תשל"ז; מהדורה של מדרש הגדול לספר במדבר, ירושלים תשכ"ז).

לארץ ישראל עלה רבינוביץ עוד קודם לשואה, ומסתו "לחורבן החסידות בפולין" (ארשת. ספר שנה של אגוד סופרים דתיים, ירושלים תש"ד), שנכתבה עם היוודע ממדי

כליונה של יהדות פולין, היא ביטוי נרגש לתחושתם של רבים: "לא זכינו עדיין להנות לאורה המזהיר [של חסידות פולין]. עדיין אין לנו ספרות על האישים הגדולים שהוציאה חסידות זו, ועכשיו – עם החורבן הגדול של עטרת-תפארתנו – יהדות פולין, נדהמים אנו מגודל השבר, מעוצם המכה; החורבן הרוחני עוד לא נערך כהלכה. כבו האורות הדולקים, דעכה השלהבת..."

מתוך תחושת חובה לעולם שאבד, ודומה היה כי לא ישתקם עוד, חיבר רבינוביץ שלוש מונוגרפיות על כמה דמויות בולטות בתולדות חסידות פולין: רבי שמחה בונם מפשיסחה: חייו ותורתו (תל-אביב תש"ה); 'המגיד מקוז'ניץ: חייו ותורתו (תל-אביב תש"ז); רבי יעקב יצחק מפשיסחה "היהודי הקדוש": תולדות חייו, תורתו ותקופתו (ספר זה נדפס לראשונה בפייטרקוב בשנת תרצ"ב, ומהדורתו השנייה והמורחבת נדפסה בתל-אביב תש"ך). בהקדמה לספרו האחרון הצהיר על זיקתו הנפשית העמוקה לחסידות: "הספר נכתב בימי נעורי מתוך להט של אמונה בערכי החסידות ובתוך סביבה של חסידות נלהבת", אלא שזו, על אף שנשתיירה גם במהדורה החדשה, לא מנעה ממנו את חוש הביקורת המדעי. ספרים אלה, על אף הצורך בעידכונם, ערכם רב עד היום, ובפרט שתחום הביוגרפיה החסידית עודנו לוקה בחסר גדול. תעודות מעניינות, בעיקר על חסידות פשיסחה, הביא רבינוביץ במאמרו "מקורות ותעודות לתולדות החסידות בפולין" (סיני, פב, תשל"ח). כן חיבר, עבור האנציקלופדיה העברית, מספר לא מועט של ערכים לכסיקוניים בתחום החסידות והספרות הרבנית, והם מופת לתמציתיות ובהירות. בשנותיו האחרונות חזר רבינוביץ למחקר החסידות וטרם מותו השלים חיבור על תולדות החסידות בפולין. יש לקוות כי ספרו זה יראה בקרוב את אור הדפוס ויהיה מצבה לזכרו.